

PAKOTS JÓZSEF: A MAGYAR FILMKULTÚRA

XIX. század nagy technikai kísérletei fantasztikus eredményekkel gazdagították az emberiséget. A XX-ik század grandiózus arányokban folytatja a technikusok, tudósok álomszerű, a képzelet szélső határait érintő találmányosságának reális kimélyítését. Edison nevével kell fémjelezni a technikai kultúra e mámoros korszakát, s az ő geniejéből röppentek ki azok a tudományos, forradalmi eszmék, amelyek aztán a telefon, a drótnélküli telegramm, a rádió és a film révén a világegyetem kozmoszát egy reális és képzeletbeli érintkezési rendszerbe foglalták.

Minő fantasztikum maga a film: a mozgás megrögzítése és megörökítése minden idők számára. A történetírás, az emberi fejlődés históriája, a kultúrák korszakos küzdelmei, társadalmak, népek erkölcsi, szokásai, harcai minő más képet adnának most, ha a filmet csak néhány ezredévvél ezelőtt már föltalálták volna. A világot megváltó keresztény kultúra hatalmas renaissance-ának tanulságai mennyire mások volnának, ha 1929 év előtt a betlehemi csillag mellett a mozgóképek lencséje és sugárkévéje is rávillant volna az isteni gyermek jászolára, ha végigkísérhetnénk az Isten-ember apostoli útjait, ha végigjárhatnánk vele a Kálváriát. Szédítő belenézni a gondolat távlatába, aminthogy szédítő előre nézni a film fejlődésének lehetőségeibe.

Három évtized előtt a mozgóképek még egészen kezdetleges és naiv játékszerként hatott. Hatalmas lehetőségeit csak a laboratóriumokban sejtették s a nagyközönség nem vett tudomást arról, hogy a legfantasztikusabb technikai találmány indult meg a maga világot átlépő útjára.

A film mai arányairól már nem kell beszélni. Ismerik a föld legtávolabbi zugaiban és az őserdők zárt magánya a film révén kerül összeköttetésbe hatalmas, modern metropolisok lázas, magas kultúrájú életével.

A magyar filmkultúra fejlődési korszaka két évtizedes. Amikor a nyugati nemzetek közül elsősorban Dánia, nyomában Franciaország, később Olaszország, Németország, majd Amerika megkezdte a maga nagyarányú filmgyártási hadjáratát, idehaza a magyar ötletesség és invenció hamar felismerte a film nemzetközi és nemzetgazdasági jelentőségét és fogyatékos eszközökkel ugyan, de annál több lelkesedéssel kezdetét vette a magyar filmek készítése. A film sajátos természete magyarázza, hogy a magyar kezdeményezés a művészet és irodalom munkásai részéről történt. A kereskedelem és ipar itthon még nem ébredt rá arra, hogy a film, mint exportképes nemzeti ipartermék milyen hatalmas nemzetgazdasági értéket képviselhet a nemzetek gazdasági versenyében. Sajnos, ez a felismerés, ha már jelentkezik is nálunk, de mostoha viszonyaink között, az anyagi eszközök hiánya miatt nem érvényesülhet a gazdag és teljesítő-képességben minket túlszárnyaló hatalmas országokkal szemben.

Tehát művészi és irodalmi kezdeményezés volt a magyar film. Janovics kolozsvári színigazgató készítette az első magyar filmdarabokat. Klasszikus magyar színpadi műveket filmesített meg, magyar színpadi aktorokkal s e darabokban több volt a művészi szándék, mint a technikai eredmény. Az első filmgyártók irodalmian gondolkodtak és színpadművészeti célokat tűztek maguk elé. Céljuk az volt, hogy a színpad megkötöttségét feloldják a mozgókép tág határai között s ami a színdarabokban a szereplők elbeszéléseként mint a kulisszák mögött lezajló történés nem illeszthető az arisztotelészi hármasszabály által körülírt színpadi területbe, azt a film korlátot nem ismerő megjelenítésével pótolják.

Ez az irodalmi és művészeti kezdeményezés ráütötte bélyegét aztán a magyar film fejlődési irányára. Budapesten színházigazgatók és írók kezdtek foglalkozni a filmkészítés problémáival. Az első műterem, ahol rendszeres filmgyártás indult meg, a Hunnia műterme volt s a Vígszínház egyik igazgatója létesítette. Minthogy a színpad világát akarták rávetíteni a vászonra, színpadi rendezők vették kezükbe a filmdarabok rendezését is. Nagyon kezdetleges volt még akkor a magyar filmkészítés módja. A film felvevő gépével is alighogy megismerkedtek a laboratóriumokban dolgozó és a fényképezésben szakismeretekkel bíró emberek, akik aztán a filmoperatóri munkákat végezték. A rendezők maguk sem ismerték a gép törvényeit. A vetítő eljárás primitívsége tehát érvényesült az itt készült filmeknél. A gyakorlat azonban csodálatos módon igen hamar művészekké nevelte a magyar tehetségeket. Lázasan folyt a műtermekben, amelyek kezdtek megszorodni, bár egyelőre csak bérelt helyiséget jelentettek. Az operatórok és rendezők együttes tanulmányai mind töké-

letesebbé tették a magyar filmkészítési eljárást és revelálódtak kitűnő magyar rendezők és kitűnő magyar operatőrök. Csak még a filmírók álltak tájékozatlanul az új magyar művészet előtt.

A háborúig a magyar filmkultúra tehát a kezdet romantikus korszakát élte, több volt benne a láz, a jószándék, a kíváncsiság és az intuíció, mint a mesterségbeli tudás. De külföldön sem volt máskép, csak legfeljebb több eszköz állt rendelkezésre, több pénz, míg idehaza több tehetség.

Nehéz is volt a magyar filmgyártás helyzete, mert a több technikai készséggel és eszközzel készített és külföldről bejövő filmekkel szemben a magyar film minden romantikus szépsége dacára háttérbe szorult. A külföldi filmek a technikai bravúr ösvényén indultak el és akcióikban, történeteikben is csak alkalmul szolgáltak arra, hogy a film széles lehetőségeit a lehetetlenségek és fantasztikumok megjelenítésében juttassák kifejezésre. Kalandorfilmek, keleti fantasztikumok árasztották el a filmpiacokat, s ezek alkalmasak is voltak arra, hogy a technikai csodák által meglepett néző gondolatait lefogják és ne késztessek nagyobb elmélyedésre és gondolkodásra.

Mindig dicsősége lesz a magyar filmgyártás első művelőinek, hogy elsősorban művészek akartak lenni és finom benső gondolati célokat tűztek maguk elé. Azok a darabok is, amelyek a magyar filmgyártás első korszakában készültek, ezt a tendenciát mutatják. A megfilmesített „Tolonc”, a „Sárga csikó”, Arany János „Tetemrehívása”, Molnár Ferenc „ördöge”, a Jókai filmek, a Mikszáth regények, a Karthausi, a Raskolnikov, Petőfi „János vitéze” mind azt az irodalmi és művészi törekvést jellemzik, amely a magyar filmgyártás első megálmodóit és rajongó művelőit hevítették. És jó úton jártak.

Ma a film világirodalmában nagy vita folyik arról, hogy mi lehet a film igazi fejlődésének iránya, hogy a technikának, vagy a művészetnek kell jobban kifejeződnie a filmgyártás további fejlesztésénél. Ezt a problémát az a helyzet vetette fel, hogy a film népszerűsége mindjobban kezdte elvonni a társadalom egy jelentékeny részét a színpadi művészet érdeklődési köréből. Valahogy véletlenül a film mintha versenytársává nőtte volna ki magát a színháznak. A színpadi művészet esztétikusai kezdték félteni a színpadot, Shakespeare-nek, Molliére-nek eszmei világát a berregő mozigéptől, a műterem-lámpák reflektoraitól és ellensúlyozásul bizonyos le-kicsinylő, ellenséges esztétikai felfogás kezdett érvényesülni a filmmel szemben. A színművészeti esztétikusoknak általában igazuk volt, mert a filmgyárok élelmes financirozói olyan tömegárut zúdíttak a közönségre, amelyek távol álltak minden művészi elgondolástól, művészi céltól. Azonban még sincs igazuk. Más a színpadi művészet és más a filmművészet. A nagy verseny, amely látszólag a kultúra e két hatalmas tényezője között folyik, már szünőben is van. Shakespeare-t, Arisztófoles-t, Madáchot, hogy

csak szimbolikus megjelölésekkel éljek, ledönteni trónjukról nem lehet. Ők egyeduralkodói minden művészetnek, mert hiszen nemcsak a gondolatok és szavak mélységével, szépségével, hanem a festőművészet, a szobrászati alkotóművészet szellemi képekben kifejeződő grandiózus eszközeivel is rendelkeznek.

A film eddigi evolúciója igazolja a megállapítás helyességét, hogy nem lehet versenytársa a színpadművészetnek. Technikai eszközei, technikai lehetőségei és e lehetőségek horizontja nagyobbak és szélesebbek, mint a színpadé, de a film mégis csak alázatos tanítványa lehet az örök színpadművészetnek. Hogy plasztikus hasonlattal éljek, a film hasonlíthat egy nagyméretű, szédületes arányú eposzhoz, de a világ, a mindenség, az *ember* lelki szépségét és e szépség harmóniáját az az első dallam juttatta kifejezésre, amely valamikor, az ősidőkben a magára eszmélő, az életet, a napot, a természetet, a végtelenséget megérező ember lyrikus lelkéből ujjongva felszállott.

A nagy vitát különben el fogja dönteni a jövő. Kétségtelen, hogy a film technikai útja kiszámíthatatlan. De bárminő tökéletessé is fejlődhetik, csak akkor jelenthet az emberi fejlődésben és haladásban kulturális értéket, ha nem egyszerű technikát nyújt, hanem lelket is, ha nemcsak képeket vetít elénk, az élet mozgásainak megrögzített pillanatait, hanem azt is, ami a képek mögött és a mozgások vonalai mögött húzódik meg, a szellemnek, a gondolatnak megvonaglásait is. És e ponton az irodalom és színpadművészet lesz mindig a mestere és akkor válik egészen tökéletessé, ha minél művészbibb tendenciákat szolgál. Ezzel kodifikálni is lehet a film esztétikai törvényeit. E téren még nagy bizonytalanság uralkodik és az fogja először megalkotni a filmgyártás törvényeinek Csemegi-kódexét, aki egyformán teljes ismeretével rendelkezik a film szédítő technikájának és az irodalom és művészet legbensőbb céljainak. Minél hamarabb meg is kell írni a film külön esztétikáját, mert féltő, hogy a filmgyártás téves utakra fog lendülni. Azok a tudományos és esztétikai kézikönyvek, amelyek ma egymással csatáznak, hogy megállapítsák a filmfejlődés követendő irányát, nagyon is alá vannak rendelve a közönség, a filmfelvevő piac hajlamainak, hangulatainak és nagyon is megérik rajtuk, hogy gyári irodáik érdekeit szolgálják. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy újabbban a beszélőfilm monstruózus gondolatával foglalkoznak.

A film eredendő jellege a képtechnika. Ebből a jellegből kell kifejlődnie minden művészi továbbképzésnek és nem lehet a hangnak technikájával és technikai keresztezésével megrontani és meghamisítani a kép igazi értelmét. Ha ezen az úton kísérletezik a filmgyártás, groteszk eredményekre fog jutni és korcs, elfajuló irányba juttatja D'Arcy, a Lumière testvérek és Edison találmányát. Az anyagszerűség örök törvényét ezúttal sem lehet megsérteni.

A magyar film első mesterei tehát jól érezték a film igazi rendeltetését, amikor művészi célok szolgálatába állították. A háború szerencsétlensége a filmkultúra fejlődése számára szerencsés helyzetet teremtett. Az elzárt országhatárok következtében Magyarországra alig kerülhettek idegen filmek, csak a középhatalmak, így elsősorban Németország látta el termékeivel a magyar piacot és így a magyar filmkészítés konjunktu-rális helyzetbe került. Kevés volt a versenytársa. A közönség már fokozott érdeklődéssel fordult a film felé, magától adódott, hogy új és új film-műtermek, filmgyárak létesültek. Az „Astra”, az „Uher”, a „Corvin” és a „Star” filmgyárak egymásután jelentkeztek a termelési versenyben, fő-ként a két utóbbi egészen nagyarányú gyári berendezkedéssel indította meg a komoly magyar filmgyártást. Kiváló magyar rendezők, operatőrök és filmírók fanatikus lelkesedéssel fáradoztak a jó magyar film meg-teremtésén.

Most tíz és néhány esztendővel a magyar film e hősie és nagyszerű kezdeti korszaka után tisztelettel kell meghajolni azok előtt a művészlelkű munkások előtt, akik megvetették alapjait a reális és komoly magyar film-termelésnek. Ez a művészi lelkeség és tehetség eredményezte azt, hogy a kereskedelmi érdeklődés is a film felé fordult. Pénzes emberek, vállal-kozók, bankok odaálltak a magyar film finanszírozói közé és bár őket nem művészi lelkesedés vezette, de kitűnő üzleti érzékük megérezte velük a magyar filmgyártás nagy anyagi és üzleti hasznosságát. A filmrendezők, filmírók és operatőrök társulva most már a legkiválóbb iparművész-terve-zőkkel, egyre-másra készítették a legkitűnőbb magyar filmeket, az úgy-nevezett nagy, grandiózus, slágerfilmeket és kísérődarabokat. A „Star”-filmgyár két hatalmas, nagy műtermet, laboratóriumot, kopírozó-terme-ket épített, telepén asztalosműhely, szobrászműhely, festőműhely létesült, azonkívül iparművészek, rendezők, filmírók, színészek, munkások százait foglalkoztatta. Éppen úgy a „Corvin”-filmgyár is. Nemes verseny indult meg a gyárak közt és egyévi produkciójuk oly nagy volt, hogy túlszárnyalta még a mai nagy külföldi filmgyárak teljesítőképességét is. Egy-egy film-bemutatójuk, amelyen egy esztendei munkásságuk eredményét prezentál-ták, művészeti esemény volt. E nagy munka nyomán filmszaklapok támad-tak s a gyárak kereskedelmi irodái összeköttetésbe kerültek a központi hatalmak valamennyi filmpiacával. A magyar filmek már mind egyen-rangú társai lettek a legnagyobb külföldi gyárak filmdarabjainak s az üz-leti élelmesség a háborús országhatárok sorompóit is áttörve, eljuttatta a magyar filmeket Svájcba, Franciaországba, Angliába és Amerikába is. A háború alatt sok kitűnő magyar filmet láttak az ellenséges országok területén, természetesen idegen márka alatt, eltüntetve a magyar jelzést. De mégis a magyar szellem hódított azokban, a magyar tehetség, a magyar munka, a magyar technika és művészet. Hogy milyen arányú volt a

háború alatti magyar filmgyártás, talán közvetlenül azzal illusztrálhatom leginkább, ha megemlítem, hogy e sorok írója, mint a „Star” filmgyár dramaturgja és később művészeti igazgatója, negyvenkét magyar film-darabot írt egymaga négy esztendő alatt és ezek között igen nagyszabású filmalkotások szerepeltek, amelyek külön építkezéseket kívántak, külön utazásokat, tengerparti vidékeken és más helyeken.

A magyar filmgyártás 1918-ban jutott el a maga teljesítőképességének legnagyobb fokára. A filmgyárak művészi vezetői ekkor már arról álmodoztak, hogy élére fognak kerülni az egész világ filmtermelésének. Hiszen alig néhány év alatt egyenrangú versenytársai lettek a legnagyobb külföldi filmgyáraknak. Egész új generáció nevelődött fel a háború éveitől a filmművészet szolgálatára. Magyar művészeti, művelődési és nemzetgazdasági szempontból tehát egy új harci eszköze támadt a magyarságnak a nemzetek kulturális és gazdasági versenyében. A perspektíva szédítőnek mutatkozott.

De minden reményt és minden álmot elsodort a forradalom vihara. A nagy nemzeti megpróbáltatások szomorú éveit követték a filmgyárak elnéptelenedtek. Művészek és munkások százai kétségbeesetten nézték, hogy szinte máról-holnapra hogyan halt meg a magyar filmgyártás.

A nemzeti katasztrófa gazdasági válságba sodorta az egész országot, a pénzemberek felhagytak a filmgyárak finanszírozásával, a tőke érzékennyé vált és nem tudott várni arra, amíg ismét konszolidálódik a magyar élet. Az elromlott pénz elindult a maga sajátos útjain, amelyek nem a munkának, hanem a könnyű kamatoztatásnak meredélyein vezettek. A filmművészet fanatikussai, rendezők, írók, operatőrök még megpróbálkoztak egy-egy bérbevett műteremben filmdarabok készítésével, de kevés volt hozzá a pénzük, nem állt mögöttük a vállalkozó nagytőke és így nem tudták tervüket megvalósítani.

És azóta a magyar filmgyártás szünetel. Azok a kísérletezések, amelyek az újabb időkben a filmgyártás föltámasztására történtek, nem sikerültek. Sok nemes szándék kudarcot vallott, s mindaddig nem támadhat fel újra a művészi magyar film, amíg a vállalkozó nagytőke nem áll melléje és nem ismeri fel a magyar film hasznothajtó jelentőségét. Persze ez még hosszú idő kérdése, mert a megromlott gazdasági helyzetben olyan nagy tőkét mozgósítani, mint aminőket a jó film készítése kíván, szinte lehetetlen, hiszen közben a külföldi filmgyárak olyan grandiózus erőmegfeszítéseket produkálnak, aminőkkel versenybe szállni ennek a szegény kis országnak alig lehet. Egyelőre a magyar filmkultúra gyönyörű fejlettségét és nagyrahivatottságát azzal igazoljuk a kerek világ előtt, hogy a világ legnagyobb Stúdióiban, filmgyáraiban magyar művészi vezetők, magyar rendezők, magyar operatőrök, magyar drama-

turgok és magyar filmszínészek szerepelnek, mint a külföldi filmkultúra legnagyobb értékei.

A jelenleg szórványosan készülő magyar filmek legfeljebb csak jogfolytonosságot jelentenek, de nem igazi termelést és egyelőre a magyar film kulturális feladata abban merül ki, hogy a Budapesten lévő „Pedagógiai filmgyár” az iskolák számára oktató filmeket készít.

Íme a magyar filmkultúra rövid, de annál tanulságosabb múltja. Vallom és hiszem, hogy ez a múlt még fel fog támadni és gyönyörűvé teszi a jövőt. Ehhez azonban nemcsak a művészet fanatikusainak munkája szükséges, hanem komoly és gazdasági alapokon nyugvó érdeklődése magának a hivatalos nemzetgazdasági politikának is. Amikor az ország gazdasági problémái között ott szerepel a magyar ipari és gazdasági termékek export-kérdése, amikor külön export-intézeteket állított fel a magyar kormány, hogy megjavítsa kereskedelmi mérlegünket, nem szabad figyelmen kívül hagynia azt az óriási méretű s az egész világra kiterjedő exportlehetőséget, amely a film nemzetközi keresletében van. A magyar nemzet kulturális fejlettségének, technikai versenyképességének megbecsülhetetlen értéke fekszik a magyar filmben, s ezt ki kell aknázni, ha más miatt nem, nemzetgazdasági szempontból.

És van egy másik szempont is. A film mindinkább krónikásává válik a nemzetek, társadalmak életének és fejlődésének. S amikor tudományos műhelyekben, történetírók dolgozószobájában, írók asztalainál a kozmikus élet jelenségeit és eseményeit dolgozza fel a jelen történetírása a jövő számára, nem szabad kívül hagyni e munkából a filmet, ezt a nagy történetíró, amely megrögzíti a jelenkor mozgását, a mai élet elszálló mozzanatait, a pillanat lelkét, a napok történetét s a magyar nemzeti és társadalmi élet nagy áramát. Késői korok szemére vethetik a mai magyarok korszakának azt a hiányt, amely mutatkozni fog más nemzetek, országok történetírásával szemben, ha kimaradnak a magyar élet történetéből a mozgó pillanat örök tanúságai.

